

Л. А. Найдьонова

ВІКОВА ПЕРІОДИЗАЦІЯ МЕДІАРИЗИКІВ: БАЧЕННЯ БАТЬКАМИ ВПЛИВУ ТЕЛЕБАЧЕННЯ НА ДИТИНУ

У статті представлено модель вікової періодизації медіаризиків. Медіаризики розглянуто як конструкт, що поєднує уявлення про специфіку небажаного медіаконтенту і можливі негативні наслідки його впливу на дитину. Модель верифіковано за результатами всеукраїнського репрезентативного дослідження батьків, що мають дітей 4–18 років. Виокремлено специфічні медіаризики для п'яти вікових інтервалів. Охарактеризовано інтенсивність дитячих медіапрактик та сімейні способи регуляції взаємодії дитини з медіа за оцінками батьків.

Ключові слова: медіаризики, медіапрактики, підлітки, школярі, сімейні правила, вікові новоутворення, медіавплив.

Проблема. Імовірна шкода від негативного впливу медіа на дитину непокоїть батьків і педагогів. Розвиваються медіа, і змінюються уявлення батьків про можливі ризики взаємодії з ними. Медіапрактики молодшають, у все більш ранньому віці діти стають активними споживачами медіапродукції. Разом з тим питання ризиків медіавпливу на дитину дуже дискусійне, навіть контраверсійне. Щодо такого впливу існує багато суперечностей, протилежних думок і сумнівів. Одні доводять вторинність впливу медіа порівняно з іншими чинниками найближчого середовища спілкування, що визначають загальне соціальне благополуччя. Інші наголошують на необхідності враховувати впливи медіа, хоча вони не є єдиним чинником, а інколи взагалі становлять лише уявні ризики.

У сучасному постмодерному світі питання ризиків набуває все більшого значення, адже перетворюється на реальний чинник, котрий впливає на прийняття рішень. Медіаризики – це конструкт, що поєднує уявлення про специфіку небажаного медіаконтенту і можливі негативні наслідки його впливу на дитину. Тобто для того, щоб “сконструювати” медіаризик, потрібно виявити зв'язок між характеристикою того, що подивилася дитина, і тією шкодою, яку спричинив цей перегляд. Зрозуміло, що з віком медіаризики наповнюються для дитини іншим змістом.

Мета статті: обґрунтувати вікову періодизацію ризиків негативного впливу медіаконтенту на дітей на основі дослідження уявлень

батьків за допомогою фокус-групових інтерв'ю під час масового всеукраїнського репрезентативного опитування.

Теоретичний аналіз світового досвіду визначення медіаризиків [1] реалізовано в системах позначок потенційно небезпечної продукції. Розроблення національної системи позначок потребує вивчення уявлень про ризики вітчизняної аудиторії; частиною цього дослідження є описане в статті вивчення вікових особливостей медіаризиків¹.

На першому етапі дослідження виявлено різноманітність підходів сучасних батьків в Україні до регулювання споживання телепродукції їхніми дітьми різного віку з метою захисту від потенційно негативних впливів телебачення на здоров'я і розвиток дитини. Проведено 15 фокус-груп (за участю 140 осіб) по 6-12 учасників у кожній групі. Фокус-групи проведено у трьох регіонах України: Центр (м. Київ і м. Біла Церква Київської області); Схід і Південь (м. Донецьк, м. Макіївка Донецької області, м. Маріуполь Донецької області); Захід (м. Львів, с. Рясна Руська Львівської області). Учасниками фокус-груп були мешканці великих і малих міст та сіл.

У фокус-групах представлено різноманітність батьківського контингенту за характеристиками сімей. Останні відрізняються:

- за рівнем освіти батьків (від незавершеної середньої до вищої);
- за рівнем матеріального добробуту (за кількістю телевізорів у родині – від 1 до 4);
- за професійним статусом (від безробітних до фінансових директорів установ);
- за повнотою родини (повні і неповні сім'ї);
- за кількістю дітей у родині (від 1 до 6).

Проведено чотири типи фокус-груп, які були утворені за віковою ознакою дитини (або хоча б одного з дітей у родині) так, щоб вікові межі, характерні для різних систем батьківського контролю, виділені в інших країнах, були максимально охоплені, а саме:

- 1-й тип групи: батьки, що мають дітей 4-7 років (4 групи);
- 2-й тип групи: батьки, що мають дітей 6-10 років (3 групи);

---

¹ Дослідження проведено за фінансової підтримки Ради Європи та Європейського Союзу. Висловлені тут думки жодною мірою не можуть бути використані як офіційна думка Ради Європи чи Європейського Союзу. Проект дослідження підтримано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення.

- 3-й тип групи: батьки, що мають дітей 8-13 років (2 групи);
- 4-й тип групи: батьки, що мають дітей 12-18 років (2 групи).

Окремо було проведено ще одну пілотну фокус-групу, в якій батьки, що мають дітей 5-11 років, обговорювали питання разом із дітьми.

Таким чином було забезпечено достатній рівень різноманітності учасників фокус-груп і наповнення необхідних вікових категорій. Загальний обсяг даних, які було отримано під час дослідження, становить 47 годин відеозаписів. Їх було розшифровано і відтак представлено у формі текстових протоколів (442 сторінки).

Результати фокус-групового етапу дослідження. Батьків наперед хвилює питання загального покращення якості телебачення, збільшення кількості добрих дитячих передач, які допомагали б їм виховувати дітей.

Самоорганізаційні орієнтації батьків щодо захисту дітей від потенційно шкідливої телепродукції означилися за такими напрямками:

- організація дітей або сімейного укладу в цілому, наприклад заборона певної телепродукції, упровадження сімейних правил, блокування певних каналів;

- організація діяльності для зменшення витрат часу на телебачення, наприклад завантаження дитини гуртками, додатковими заняттями;

- вплив на оточення дитини, організація певного кола спілкування.

- Виявлено тенденцію повної або часткової відмови батьків від телебачення, наприклад;

- доступним для дитини залишають тільки один канал, обмежений у часі;

- доступним для дитини залишають тільки продукт на DVD (радянські мультфільми, класика кіно, якісна продукція “для душі і для розуму”);

- уведення інтернету як альтернативи телебаченню (усе, що потрібно, можна знайти в інтернеті).

Узагальнення результатів дискусії з батьками дітей різного віку про існуючий вплив телебачення дало змогу виділити *специфічні ризики* для кожної вікової категорії, які виділяють батьки.

Ризики для дітей до 4-х років батьки пов’язують з фоновим переглядом телепродукції, наприклад: мати дивиться телевизор, годуючи дитину груддю; батьки вмикають телевизор, щоб у дитини не було відчуття самотності, коли з нею ніхто не спілкується; дитина грається іграшками, при цьому паралельно переглядаючи програми, які дивляться дорослі в кімнаті; дитину годують, відволікаючи увагу мультиком.

Оскільки категорія дітей до 4-х років не розглядалася як цільова в дослідженні, а потрапляла в поле дискусії додатково (наявні молодші брати і сестри дитини цільового віку), для визначення ризиків потрібно провести додаткові дослідження.

Ризики для дітей від 4-х до 7-ми років. Батьки наводять досить багато прикладів завдання шкоди дитині, які можна згрупувати в певні категорії за принципом визначення основного психологічного механізму, що лежить в основі цього ризику і зумовлює негативний вплив:

- некритичність сприймання телевізійної реальності (“вони думають: усе, що в телевізорі показують, є насправді, усе це відбувається”; “вірять в те, що показують”, “думають, що то реально”);

- надмірна візуальна вразливість (“воно стоїть перед очима”, “дочка каже: мамо, я боюся, навіщо вони так роблять?”);

- невідповідний моральний розвиток (“думають: що не показують – то все добре, так треба робити”, “приймає все на віру”);

- копіювання висловів, імітація дій (“вони ж між собою спілкуються тими мультиками”, “ідуть такі фрази з тих мультиків”, “як тільки зійдуться на дитячому майданчику, починають битися, імітувати вбивства з якихось фільмів”; “він просто починає перетворюватися на того Губку Боба, так діє і так відчуває”).

Ризики для дітей від 7-ми до 9-ти років. На думку батьків, діти молодшого шкільного віку:

- надмірно довіряють рекламі товарів (“треба купити – і все, навіть таблетки”; “не можемо визначитись, що ми збираємо – усе купляємо”, “Бакуганів ми купуємо, картки купуємо”);

- дуже захоплені телевізором (“Його не відірвати”; “навіть не чує, що ти до нього говориш”; “телевізор – це спосіб відтягнути час, щоб не робити уроків”);

- залежать від впливу іншої дитини, яка дивилася (“треба ж дивитися зомбі, бо всі дивляться”);

- бояться, що з ними це теж станеться (“почує, що Земля загине, погано спить”).

Ризики для дітей від 9 до 12-ти років. Батьків дітей молодшого підліткового віку непокоїть:

- висока залежність від думки однолітків (“це всі дивляться, і я хочу”, “це просто тиск: дзвонять, чого “Універ» не дивишся?”);

- копіювання моделей поведінки (“може захопитися ідеями: знуцання, вбивства специфічні; суїцид, коли п’ятеро на одного, і впав, а б’ють”, “брат брата підколює”, “захоплення героями, а що то за герої?”);

- викривлення норм (“вважають, що це є нормою життя, що це так і повинно бути”, “це подобається, це адреналін”; “кримінал – норма, як і живання алкоголю”);

- отупіння, інтелектуальна деградація (“не інтелектуальний там гумор”, “перетворює на овоч пасивний”, “нема міркування, розвитку”).

Ризики для дітей від 12 до 16-ти років. Батьки зазначають такі ризики негативного впливу телебачення на дітей цього віку:

- копіювання моделей стосунків із перекрученими людськими цінностями (“це ж пародія на сім’ю замість материнства, доброти, що треба берегти близьких і себе”, “демонструється безвідповідальність, якись розборки між людьми, що вважалися недостойними; невістка не зрозуміла свекруху”; “всі з усіма сплять, і всім добре; це така крутизна”);

- спрощене розуміння подій (“новинні сюжети про Оксану Макар не сприймаються – що це і про правоохоронну систему, а не лише про подію”; “спотворене бачення соціального життя”; “уявляє нереальний світ, поринає в нього”).

Загалом батьки усвідомлюють більшість тих ризиків шкідливого впливу телебачення на дитину, які враховуються в європейській практиці. На основі узагальнення фокус-групового дослідження було складено розширений *список елементів потенційно шкідливої продукції*, що містить перелік окремих сцен і низку зазначених батьками ідейних змістів, кількісну оцінку прихильників яких буде проведено методом масового опитування батьків.

Результати масового репрезентативного опитування. Масове репрезентативне опитування батьків дітей різного віку, результати якого наводяться нижче, було проведено лабораторією психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України в липні 2012 р. у всіх регіонах України. За квотною вибіркою, побудованою за ознакою пропорційної відповідності кількості батьків, що мають дітей певного віку, генеральній сукупності, з урахуванням їхнього місця мешкання (село/селище міського типу/місто/обласний центр), з районуванням у масштабі області, опитано 1601 респондента за бланковим методом і 395 – з використанням мобільної мультимедійної технології. Усі показники наведено у відсотках до кількості опитаних кожної категорії респондентів, насамперед батьків дітей різного віку, або в описових статистичних показниках за вибіркою масового опитування (N =1601). У випадку наведення результатів вимірювання з використанням мобільної мультимедійної технології (N=395) це спеціально зазначено (ММТ).

Масове опитування охопило голів повних і неповних сімей (відповідно 69,9% і 29,4% від усіх респондентів), що загалом відповідає співвідношенню повних і неповних сімей в Україні. Неповні сім’ї були двох видів: ті, де батько або мати не проживає разом з дітьми, але бере участь у вихованні (17,7%), і ті, де батько або мати не проживає разом з дітьми і не бере участі у вихованні (11,7%). Серед респондентів було

27% чоловіків і 73% жінок, що не відповідає співвідношенню в генеральній сукупності, але загалом відображає рольовий розподіл залученості батьків і матерів до регуляції взаємодії дитини з телепростором. Зазначимо, що 63% опитаних сімей представляють нуклеарний тип, у 37% респондентів батьки чоловіка або дружини проживають разом з опитаними. Сім'ї, що мають одну дитину, становлять 55% серед усіх опитаних, дві дитини – 38,2%, три – 5,2%, чотири і більше дітей – 1,6%. Загалом було опитано 52% респондентів, що мають синів різного віку, і 48% тих, хто має доньок.

Дві третини батьків не вважають телепродукцію безпечною для їхніх дітей. Кожному п'ятому батькові і кожній шостій матері важко оцінити, чи є телепродукція безпечною для їхньої дитини. Лише 15% чоловіків і близько 17% жінок згодні з твердженням “Я вважаю сучасну телепродукцію безпечною для моєї дитини”.

Загалом чим старшими стають діти, тим безпечнішою для них вважають батьки телепродукцію. Але це не рівномірний процес. Приблизно з 12-річного віку дитини батьки починають вважати телепродукцію більш безпечною (зростає кількість батьків, які погоджуються з оцінкою безпечності телепродукції). Проте навіть серед батьків старших дітей (14–17 років) кількість тих, хто оцінює телепродукцію як безпечну, не перевищує чверті від усієї батьківської спільноти. А кількість батьків, що не погоджуються з тезою про безпечність телепродукції для їхніх дітей, не опускається нижче 57%. Найбільш небезпечним вплив телепродукції на дитину вважають батьки 11-річних підлітків. Суттєвих відмінностей в оцінці рівня безпечності впливу телебачення на дитину серед батьків і матерів не спостерігається.

Виявлено тенденцію зменшення кількості батьків, що вважають телепродукцію безпечною для їхньої дитини, із зростанням рівня освіти: серед батьків із повною вищою освітою позитивних відповідей на 5% менше, ніж серед батьків із неповною середньою. На Сході батьки критичніше ставляться до впливу телебачення на дітей, ніж в інших регіонах України.

Переважаю більшість батьків (80,8% опитаних) непокоїть вплив телебачення на їхню дитину. Кожний десятий не може визначити своє ставлення, і лише 9,1% не підтверджують власного занепокоєння телевізійним впливом. Виявлено коливання рівня стурбованості батьків впливом телебачення на дитину. Із зростанням віку дитини частка батьків, яких непокоїть вплив телебачення, знижується, але не падає нижче 65% від загальної кількості батьків дітей певної вікової категорії. Виділяється три вікові періоди, коли занепокоєність батьків має своєрідні піки – підвищується, порівняно з попереднім роком, і в наступному році спадає: це 6-, 9- і 13-річні діти.

Загалом пікові вікові періоди, що непокоять батьків, пов'язані зі зміною соціальної ситуації, в якій перебуває дитина в системі освіти:

вступ до школи в 6-річному віці, закінчення початкової і перехід до характерного для середньої школи навчання в багатьох учителів (припадає на 9-річний вік), отримання статусу старшокласника, можливість вибору профлізації з 8-го класу (приблизно в 13 років).

Чим вищий рівень освіти батьків, тим більше вони непокояться через вплив телебачення на їхню дитину: серед батьків з повною вищою освітою тих, кого такий вплив турбує, – 85%, а серед батьків з неповною середньою – 64%. Найбільше вплив телебачення непокоїть батьків, що мешкають у великих містах (84%), менше – у селах (64%).

Характеристика дитячих медіапрактик. Більшість дітей протягом 2–3 годин щоденно перебувають під впливом телебачення, який батьки не вважають безпечним для їхньої дитини. У зону особливого ризику завдання шкоди здоров'ю і розвитку потрапляють 11% дітей, які, за оцінками батьків, дивляться телевизор понад 4 години на добу. Найбільше таких “важких” споживачів серед підлітків.

Аналіз вікової динаміки розподілу типів споживачів показує, що значне зростання кількості “важких” споживачів спостерігається в 6-річному віці – коли дитина йде до школи, отримуючи вільний час поза батьківським контролем (поки ті не повернулися з роботи). Другий пік припадає на 8–9-річний вік – коли закріплюються перші зразки довільної споживачької поведінки і формуються зачатки вольового долання спокус, зокрема й бажання пасивного відпочинку перед екраном телевизора. Кількість “важких” телеспоживачів у цьому віці вперше перевищує 10%.

Найбільша кількість “важких” споживачів, на думку батьків, припадає на підлітковий вік. Серед 12-річних дітей залишається найменша кількість “легких” споживачів: лише менше чверті дітей у цьому віці витрачають на телебачення до 1 години щодня. Серед дітей, що мешкають на Заході України, “важких” споживачів, за оцінками батьків, 15%, тобто втричі більше, ніж серед мешканців Півдня (5%).

Основний спосіб регулювання взаємодії дитини з телепростором – родинні правила – використовують менше половини (46%) батьків. Серед усіх сімей лише 11% мають правила, що поширюються на всіх членів родини; у 34% сімей правила діють тільки для дітей. Майже половина (46%) опитаних батьків повідомили, що в родині немає правил перегляду телепрограм. Важко відповісти на це запитання 5% батьків.

Діти активніше беруть участь у створенні чи зміні правил, якщо ті стосуються всіх (64% дітей у таких сім'ях залучені до співрегуляції взаємодії з телепростором у вигляді спільної роботи над правилами). У тих сім'ях, де правила мають одностороннє спрямування (діють тільки для дітей), останніх набагато менше залучено до співрегуляції (39%). Частіше немає правил перегляду телепрограм у неповних сім'ях, де

один з батьків не тільки не проживає разом із дітьми, а й не бере участі у вихованні (53% таких сімей не мають правил); у повних сім'ях без правил обходяться 44% опитаних.

Сімейні правила перегляду телепередач стосуються переважно фізіологічних обмежень (часу перегляду, відстані до екрана тощо) – 40,4% батьків обирають такий варіант відповіді. Майже третина батьків (32,4%) буде сімейні правила за принципом заборони: забороняємо перегляд усього, що не відповідає уявленням сім'ї про користь і шкоду. Спрямованість правил на забезпечення поступовості долучення дитини до телепростору підтвердили 14% батьків.

У системі родинних правил перегляду телепередач позначки негативного контенту телепродукції, що діють нині на українському телебаченні, використовуються в 11,6% випадків.

Один із найефективніших способів захисту дитини від негативних впливів – дружнє обговорення з нею переглянутого – дуже рідко використовується як сімейне правило. Лише 6,4% батьків зазвичай дозволяють перегляд усього контенту, тому що в сім'ї існує атмосфера довіри і обов'язкове обговорення всіх суперечливих моментів телевізійного змісту.

Більшість батьків (66%) обговорюють з дітьми переглянуте по телевізору. Це дає можливість дитині висловити щойно пережиті емоції, прояснити незрозуміле. Батьки в такому спілкуванні можуть здійснювати педагогічний вплив, запобігати негативній дії сприйнятого телеконтенту. Проте четверта частина батьківської спільноти дозволяє собі не спілкуватися з дитиною з приводу її повсякденних телевізійних практик, позбавляючи себе можливості здійснювати вплив. Щоденне спілкування батьків з приводу переглянутих дитиною телепередач значно зменшується в підлітковому віці – саме тоді, коли тривалість взаємодії підлітка з телепростором сягає найвищого рівня.

Висновки:

1. Для дітей дошкільного віку основні медіаризики – порушення розвитку внаслідок гіподинамії, ураження агресивними візуальними образами; для молодших школярів – формування викривлених уявлень про зв'язки між учинком і наслідками, порушення формування вольової звички; для підліткового віку – формування хибних моделей міжперсональної взаємодії, затримка розвитку емоційного та соціального інтелекту, надмірна сексуалізація стосунків (вульгаризація настановлень на романтичні відносини та сімейне життя); для старших підлітків – порушення механізмів створення дієвого образу майбутнього, формування спрощеного світогляду.

2. Вплив телебачення на дитину непокоїть переважну більшість батьків України. У період змін у соціальній ситуації розвитку дитини, пов'язаних з переходом на новий рівень шкільної освіти, вплив телебачення тривожить батьків ще сильніше.

3. Більшість дітей щоденно протягом 2-3 годин перебувають під впливом телебачення, який батьки не вважають безпечним для їхньої дитини. У зону особливого ризику завдання шкоди здоров'ю і розвитку потрапляють 11% дітей, які, за оцінками батьків, дивляться телевізор понад 4 години на добу. Найбільше таких "важких" споживачів серед підлітків.

4. Більшість батьків регулюють взаємодію дитини з телепростором через спілкування з приводу переглянутих телепрограм. З досягненням дітьми підліткового віку тривалість такого щоденного спілкування значно зменшується.

Значна частина батьків упроваджує сімейні правила перегляду телебачення, більшість із яких зосереджені на обмеженнях і заборонах. Мало практикується заохочення дітей до регулювання власної взаємодії з телепростором, зокрема через спільне створення дорослими разом з дітьми правил, що діють для всіх членів родини.

Література

1. Вплив медіа на розвиток особистості / Л. А. Найдюнова // Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / ред.-упоряд. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенко; за наук. ред. В. В. Різуна. – К. : Центр вільної преси, 2012. – С. 237–282.

Найдюнова Л. А. Возрастная периодизация медиарисков: видение родителями влияния телевидения на ребенка

В статье представлена модель возрастной периодизации медиарисков. Медиариски рассмотрены как конструкт, который объединяет представления о специфике нежелательного медиаконтента и возможных негативных последствиях этого влияния на ребенка. Модель верифицирована на основе результатов всеукраинского репрезентативного исследования родителей, имеющих детей возрастом 4–18 лет. Выделены специфические медиариски для пяти возрастных интервалов. Охарактеризована интенсивность детских медиапрактик и семейные способы регуляции взаимодействия ребенка с медиа по оценкам родителей.

Ключевые слова: медиариски, медиапрактики, подростки, школьники, семейные правила, возрастные новообразования, медиавлияние.

Naydyonova L. A. Age periodization of media risks: parental vision of TV's influence on a child

The model of media risks age periodization is presented in the paper. Media risk is defined as a construct that combines the concepts about specific unwanted media content and the possible negative consequences of its influence on a child. The model is based on the results of a nationwide representative survey of parents who have children aged from 4 to 18 years. The specific media risks for five age intervals are distinguished. Intensity of children's media practices and family ways of regulation child's interaction with the media are assessed by parents.

Key words: media risks, media practices, teenagers, students, family rules, age neoplasms, media influence.

© Найдюнова Л. А.